

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.18.573 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК: 371:372.22:372.31**

ШАМЫРКАНОВА НАДИРА БЕЙШЕНБЕКОВНА

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ӨЗ АЛДЫНЧА
ИШТӨӨСҮН УЮШТУРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2019

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Калдыбаева Айчүрөк Токтополотовна** – педагогика илимдеринин доктору, профессор, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: **Алимбеков Акматали** – педагогика илимдеринин доктору, профессор “Манас” Кыргыз-Түрк университетинин педагогика кафедрасынын башчысы
Адылбек кызы Гүлназ – педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо факультетинин педагогика кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: Ош гуманитардык-педагогикалык институтунун педагогика жана психология кафедрасы (Дареги: 72350, Ош ш., Исанов көчөсү, 73).

Диссертациялык иш 2019-жылдын 27-декабрында саат 15.30 да И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д 13.18.573 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51) жана Кыргыз билим берүү академиясынын (дареги:72000, Бишкек шаары, Эркиндик бульвары, 25) Илимий китепканаларынан жана дис.кеңештин сайтынан таанышууга болот (www.arabaev.kg).

Автореферат 2019-жылдын 25-ноябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, профессор **Джанузаков К.Ч.**

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Учурда билим берүүнүн мазмунун жаңылоо боюнча татаал маселелер турат. Окуучунун компетенттүүлүгүн камсыз кылууну көздөгөн методологиялык парадигма Жалпы орто билим берүүнүн Мамлекеттик стандартында аныкталып, КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы №403 Токтому менен расмий бекитилген.

Компетенттүүлүк парадигма окуучуларды алган билимдерин өз алдынча жаңы кырдаалдарда колдонуу, талдоо жүргүзүү менен алардын чечимдерин таап, өз алдынча жыйынтык чыгаруу билгичтиктерин калыптандырууну көздөйт. Аталган компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун бирден бир ыкмасы болуп – окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу эсептелинет.

Айрыкча бул башталгыч класстын окуучулары үчүн актуалдуу, себеби онтогенездин дал ушул этабында окуу иш-аракети борбордук мааниге ээ болуп, өнүгүп жаткан инсандын негизги таанып-билүү өзгөчөлүктөрүнүн өнүгүшүн аныктайт. Ушул мезгилде илимий, теориялык ой-жүгүртүүнүн өнүгүүсүн, илимий билимдин системасын андан ары өздөштүрүүсүн камсыз кылган ой-жүгүртүүнүн формалары өнүгөт. Окууда, күнүмдүк турмушта өз алдынча багыт алуунун өбөлгөлөрү негизделет. Бул куракта окуучу өзүн окуунун субъектиси катары түшүнө баштайт. Эгерде бул куракта аталган сапаттар калыптанбай калса, бала үчүн окууну андан ары улантуу кыйынга турат, ал баланын бүтүндөй өмүрүнө таасир этери белгилүү.

Окутуу процессиндеги «өз алдынча иштөө» түшүнүгүнүн мазмуну, максаты, милдеттери, дидактикалык принциптери, функциясы, формалары жана аны уюштуруу методдору М.Г. Гарунов, Б.Е. Корольков, О.А. Нильсон, В.Г. Орловский, П.И. Пидкасистый, А.Я. Цукаръ, Н.И. Чиканцевалардын изилдөөлөрүндө каралган. Ал эми В.В. Дрозина окуучулардын чыгармачылык өз алдынчалык иш-аракетин уюштуруунун теориялык жана практикалык негизги жоболорун иштеп чыккан.

Окутуу теориясын иштеп чыгууда сабак жана үй тапшырма системасындагы өз алдынча иштөөнү колдонуунун жолдорун Е.Я. Голант, Н.Г. Дайри, Б.П. Есипов, Р.М. Микельсон сунушташкан. Изилдөөчүлөр Н.Д. Левитов, И.Я. Лернер, Л.М. Пименова ж.б. окуучулардын өз алдынчалыгынын өнүгүүсүн тууроо иш-аракетинен чыгармачылыкка болгон динамикада изилдөөгө аракет жасашкан.

Аталган проблеманы изилдөөдө кыргызстандык окумуштуулар да өз салымдарын кошуп келишет. Маселен, окуутуу процессинде өз алдынчалык жана чыгармачылык активдүүлүк теориясынын өнүгүүсүнө А.А. Алимбеков, М.К. Асаналиев, Н.А. Асипова, И.Б. Бекбоев, Э.А. Болотов, К.Б. Биймырзаев, Н.К. Дюшеева, А.А. Исабеков, М. Кырбашева, Э.М. Мамбетакунов ж.б. сыяктуу көрүнүктүү педагогдор чоң салым кошушкан. Бул изилдөөлөрдө тарбиялануучулардын өз алдынчалыгын жана чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн бирден бир эффективдүү ыкмаларынын бири өз алдынча иштөө болуп саналарын көрсөтүшөт.

Өз алдынча иштөөнү уюштуруунун айрым бир аспектилери тууралуу М.Р. Алыбаева, А.А. Атакеева, А.С. Дөөталиева, В.Л. Ким, А.К. Наркозиев ж.б. окумуштуулар изилдөө жүргүзүшкөн. Өз алдынча иштөөдө таанып-билүүчүлүк активдүүлүктүн жогорулашына компьютердик технологиялардын тийгизген таасири туурасында Д.М. Ажыбаев, Т.Б. Бекболотов, У.Э. Мамбетакунов, С.К. Калдыбаев, Г.Д. Орозкулова ж.б. окумуштуулар кайрылышкан. Бирок аталган изилөөлөр ЖОЖдун студенттеринин өз алдынча иштөөсүн ийгиликтүү уюшуруунун жолдорун аныктоого арналган. Мектеп окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнө арналган Эржан Таштын диссертациялык эмгегин атоого болот. Изилдөөдө окуучулардын англис тили сабактарындагы жана класстан тышкары иштеги өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аны практикага киргизүүнүн жолдору иштелип чыккан.

Аталган изилдөөлөр өз алдынча иштөөнү калыптандыруу маселелеринин илимий-практикалык чечилишинде чоң роль ойногон. Бирок, жогоруда аталган изилдөөлөрдүн илимий кызыкчылыктарынын жана аларда каралып жаткан көйгөйлөрдүн актуалдуулугуна карабастан, бүгүнкү күнгө чейин башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу маселеси атайын изилдөөлөрдүн предмети болгон эмес.

Маселенин белгиленген актуалдуулугу, философиялык, психологиялык, педагогикалык адабияттардын талдоосу, диссертациялык, монографиялык материалдарды изилдөө, башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу маселесине көп көңүл бурулбагандыгы төмөнкүдөй *карама-каршылыктарды* пайда кылды:

– жаңы өзгөргөн шарттагы окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүнө коюлган талаптар менен башталгыч класстардын окуу процессиндеги бардык иштин натыйжасы мугалимдин ишмердүүлүгүнөн көз каранды деген салттык көз караштардын жашап келе жаткандыгынын ортосундагы дал келбестик;

– мектеп окуучуларын башталгыч класстардан баштап өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнө үйрөтүү тууралуу стандарттык, программалык талаптар менен ал талаптарды жүзөөгө ашыруунун педагогикалык шарттарынын илимий-методикалык негиздеринин айкындала электигинин ортосундагы.

Белгиленген карама-каршылыктар изилдөөнүн темасын «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары» деп аныктоого түрткү болуп, “Кайсы педагогикалык шарттар өз алдынча иштөөнү уюштурууга таасирин тийгизет” – деген проблеманы жаратты.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын 2015-2020-жж. илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: окутуу процессинде башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу

боюнча педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү» түшүнүгүнүн мазмунун тактоо.

2. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

3. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын эксперимент аркылуу текшерүү.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы: башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттар талдоого алынып «башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү» түшүнүгүнүн мазмуну такталды. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн калыптандырууга өбөлгө түзүүчү окутуунун уюштуруу формалары жана методдору аныкталды. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын иштелип чыгып эксперимент аркылуу текшерилди.

Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү: ал мугалимдерди башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча теориялык жактан негизделген жана практика жүзүндө сынактан өткүрүлгөн методикалык нускоолор менен камсыз кылат; башталгыч класстын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча иштелип чыккан жана сыноодон өткөн педагогикалык шарттарды башталгыч класстын окутуу процессинде жетекчиликке алууга болот. Ошондой эле изилдөөнүн материалдарын студенттердин педагогикалык практикасында, ЖОЖдо мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо, илимий-методикалык эмгектерди түзүүдө, жазууда колдонсо болот.

Коргоого коюлуучу диссертациядагы негизги жоболор:

1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттарды анализдөөнүн негизинде «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү» түшүнүгүнүн такталган мазмуну: *«Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү – бул, мугалим тарабынан көрсөтмө берилип, атайын бөлүнгөн убакытта дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган окуучулардын өз алдынча активдүү окуп-үйрөнүүнүн негизинде алардын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракетти түшүндүрөт».*

2. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун теориялык жактан негизделген педагогикалык шарттары.

3. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарынын окуучулардын билим деңгээлинин жогорулашына тийгизген таасирин тастыктоо боюнча педагогикалык эксперименттин натыйжасы.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Жалпы орто билим берүүчү мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун

педагогикалык шарттары аныкталып, кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрүүнүн методдору, формалары жана сабактын үлгүлөрү иштелип чыкты жана №64, №72 орто мектептердин башталгыч класстарынын методикалык кеңештеринде презентация кылынып сунушталды.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Илимий изилдөөнүн жүрүшү жана жыйынтыктары И. Арабаев атындагы КМУнун «КРнын педагогикалык билим берүүсүн модернизациялоонун көйгөйлөрү жана перспективалары» (2015-ж.), «Ааламдашуу процесстеринин шартында билим берүү системасын модернизациялоо» аттуу Эл аралык илимий-практикалык конференцияларында (2017-ж.), «Ала-Тоо» Эл аралык университетинин илимий журналында (2018-ж.), ОшМУнун «Билим берүү айдыңында талапка ээ болгон педагогикалык адистерди даярдоодогу актуалдуу проблемалар: теориядан практикага» аттуу эл аралык илимий-практикалык форумунда (2019-ж.), жана РИНЦ системасындагы Россиядагы «Научный аспект» журналында (2019-ж.) жарыяланып, И. Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын отурумунда 2019-ж., 21-май, эксперимент өткөн №64, №72 жана Касымбек у Мамбетаалы атындагы орто мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде, «Заманбап педагогикалык билим берүүнүн жана илимдин теориялык жана методологиялык көйгөйлөрү» (Бишкек, 2018-ж.); «Педагогикалык билим берүүнүн өнүгүү перспективалары жана көйгөйлөрү» аттуу илимий-практикалык конференцияларында талкууланган жана илимий журналдарда жарык көргөн.

Диссертациянын натыйжаларынын илимий басылмаларда толук жарыяланышы: Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары 10 илимий макалаларда (анын ичинен чет өлкөдө – 2 макала РИНЦ журналында) жарыяланган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч главадан жана алардан пайда болгон корутундулардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, 10 таблицадан, 8 сүрөттөн жана тиркемелерден турат. Жалпы көлөмү – 165 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө илимий иштин актуалдуулугу көрсөтүлүп, изилдөөнүн максаты жана милдеттери аныкталды. Диссертациянын темасынын илимий уюмдардын жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык маанилүүлүгү, коргоого коюлуучу диссертациядагы негизги жоболор, изденүүчүнүн жеке салымы, диссертациянын натыйжаларынын илимий басылмаларда толук жарыяланышы жана изилдөөнүн натыйжаларынын апробациясы чагылдырылды.

Биринчи глава «Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун теориялык маселелери» деп аталып, анда белгиленген биринчи милдетке ылайык башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу маселеси боюнча педагогикалык адабияттар талданып, изилденүү деңгээли көрсөтүлдү.

Башталгыч класстын окуучуларынын «өз алдынча иштөөсү» түшүнүгү такталды.

Окутуу процесси кылымдар бою мугалимдин аныкталган маалыматты окуучуларга берүү процесси катары, билим парадигмасына негизделип түзүлүп келген. Учурда жалпы орто билим берүүнүн системасында компетенттүүлүк парадигмасы сунушталынып, олуттуу өзгөрүүлөрдү башынан өткөрүп жаткан мезгилде мугалимдин негизги функциясы окуучуга билимди даяр түрдө берүү эмес, өз күчүнө ишеним туудурган, активдүү кабыл алууну камсыз кылган, анын негизинде сабакка болгон кызыгуусун ойготкон, шыгын тапканга жардам берген билимге белгилүү эмоционалдык мамиле түзүү болуп эсептелинет. Ошондой эле окутуу процесси билим берүү гана эмес, алган билимдерине өз алдынча талдоо жүргүзүү, аны турмушта колдонуп жана ишке ашырууга да негизделиши зарыл. Өзүнүн иш-аракети аркылуу гана ар бир адам айлана-чөйрөнү таанып-билет, өзү үчүн белгилүү турмуш шарттарын түзөт, жашоо, өздүк жана кесиптик проблемалардын чечимин издейт. Өз алдынча иштөө аркылуу окуучунун маалыматтык, социо-коммуникациялык жана өзүнүн өзү уюштуруу жана проблемаларды чече билүү компетенттүүлүктөрү калыптанат.

Педагогикалык адабиятта өз алдынча иштөөнүн ар түрдүү аныктамалары бар. Бул түшүнүктүн көп кырдуулугу менен түшүндүрүлөт, андыктан бул түшүнүктү тактоо талап кылынат.

З.Б. Алтынбекова, И.Б. Бекбоев, Ф.В. Верегина, Л.Г. Латохина, М.И. Моро, А.М. Пышкало, С.К. Рыспаев ж.б. окумуштуулардын методикалык изилдөөлөрүндө өз алдынча иштөө окутуу методу катары каралат. Окуучулардын билим алуусун уюштуруу үчүн метод тандоо маанилүү, бул – аларга акыл-эс эмгегин илимий жактан уюштуруунун билим жана көндүмүн, б.а. аларды максат коюу, ага жетүүнүн ыкмаларын тандоо, убакытка ишти пландоо, билимин берүү болуп саналат. Инсанды ар тараптан жана гармониялуу калыптандыруу үчүн аны окуу тапшырмалардын өзгөчө түрүнө: проблемалык-изденүүчүлүк, иш-аракеттик мүнөзгө ээ болгон өз алдынча иш-аракетке системалуу түрдө тартуу керек. Бул методду иштеп чыгууда окумуштуу-педагог М.И. Моро зор салым кошкон.

Окумуштуу А. Вербицкий өз алдынча иштөө дегенде окуучулардын мугалимдин суроосуна оозеки жооп берүүсүн эсептейт. Албетте бул туура эмес. Окуучулардын мугалимдин суроосуна берген жоопторунда сөзсүз түрдө окуучулардын өз алдынчалыгы бар, бирок өз алдынчалык менен өз алдынча иштөөнү эч качан окшоштурбаш керек. Өз алдынчалык – бул инсандык сапат.

Окумуштуулардын айрымдары окуучунун кандайдыр бир өздүк, жекече бир салымы кошулган ишти өз алдынча иштөө деп эсептешет. Эгер окуучу мугалим берген үлгү боюнча жазса, анда алардын ою боюнча өз алдынчалык иштөөгө жатпайт.

Дидактикалык адабияттарда өз алдынча иштөөнүн дагы башка аныктамалары кездешет. Р.Б. Срода окуучулардын өз алдынча иштөөсү катары алардын максималдуу активдүүлүгүн, чыгармачылыгын, өз алдынча ой пикирин, демилгесин көрсөтүү менен аткарган иш-аракетти түшүндүрөт. Бирок мындай аныктама окуучулардын репродуктивдүү деңгээлдеги өз алдынча иштөөсүн четке кагат.

Изилдөөчүлөр М.К. Асаналиев, А.С. Дөөталиева, А.А. Исабеков, М. Кырбашова, Э. Мамбетакунов, Н.Д. Левитов, И.Я. Лернер, А.К. Наркозиев, К.О. Самсалиева, Э.С. Сейталиева, А.Д. Токтомаматов ж.б.) тууроо иш-аракетинен чыгармачылыкка болгон динамикадагы окуучулардын өз алдынчалыгынын өнүгүүсүн жана активдүүлүгүн изилдөөгө аракет жасашкан, мунун негизинде өз алдынча иштөөнүн (процессуалдык) ички тарабын көрсөтүүгө умтулушкан.

Изилдөөчүлөрдүн көз карашы боюнча «өз алдынча иштөө» түшүнүгүнүн мазмунунун жетектөөчү белгилери аныкталат. Алар же окутуунун методу, уюштуруу формасы же окутуунун каражаттары болуп саналат. Ошентип, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу көп аспекти категория катары эсепке алынган эмес.

Өз алдынча иштөөнүн тагыраак аныктамасын окумуштуу-педагог А. Алимбековдун эмгектеринен көрүүгө болот. Анын пикири боюнча: *«Окуучулардын өз алдынча иштөөсү – окуучулардын атайын белгиленген убакыт ичинде, мугалимдин көрсөтмөсү алдында, анын түздөн-түз катышуусуз аткарылган иштер»* [Алимбеков А.А. Жогорку билим берүүнү реформалоо шартында студенттердин өз алдынча иштөө ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн актуалдуу проблемалары // Вестник Иссик-Кульского государственного университета им. К. Тыныстанова. – Каракол, 2014. – №38.].

Биз изилдөө ишибизде ушул аныктаманы жумушчу аныктама катары кабыл алып бул түшүнүккө төмөнкүдөй тактоо киргиздик: *«Баиталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү – бул, мугалим тарабынан көрсөтмө берилип, атайын бөлүнгөн убакытта дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган окуучулардын өз алдынча активдүү окуп-үйрөнүүнүн негизинде алардын компетентүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракетти түшүндүрөт»*.

Демек, өз алдынча иштөө мугалим сунуш кылган тапшырмаларды аткаруунун рационалдуу ыкмаларын издөө, иштин натыйжасын талдоо менен байланышкан окуучулардын активдүү акыл-эс аракеттери.

Өз алдынча иштөө окуучулардын терең жана бекем билими үчүн умтулуу ыкмасы, инсандын өзгөчөлүгү катары активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын калыптандыруу, акыл-эс жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү болуп саналат.

Окуу процессинде ал ар түрдүү тапшырмаларды аткарууга, окуу тапшырмаларды чечүү процессинде жаңыны табуу мүмкүнчүлүктөрүн ачкан өз алдынчалыктын жогорку деңгээлине жетүү керек.

Өз алдынча иштөө дидактикалык кубулуш катары бир тараптан окуу тапшырманы б.а. окуучу аткарууга тийиштүү болгон нерселер – анын иш-аракетинин объектисин түшүндүрсө, экинчи тараптан – ылайыктуу иш-аракеттин көрүнүшүнүн формасы: окуучунун окуу тапшырманы аткаруудагы эске тутуусу, ой-жүгүртүүсү, чыгармачылык элестетүүсү, натыйжада, окуучуну өзгөчө, жаңы, мурда билбеген билимге ээ болууга же, алган билимин тереңдетүүсүнө жана кеңейтүүсүнө алып келет.

Биз жогоруда көрсөтүлгөн жоболорду жалпылап жатып, башталгыч класстын окутуу процессинде окуучулардын өз алдынча иштөөсү билимди толук, терең, чыгармачыл жана активдүү өздөштүрүүнү жана алган билимдерин

турмушта колдоно алуу компетенттүүлүктөрүнүн калыптануусун камсыз кылат деп эсептейбиз. Ушуга байланыштуу башталгыч класстын мугалими окуучулардын өз алдынчалуулук компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында алардын сабакта өз алдынча иштөөсүн уюштуруу методдорунун кадамдарын так пландаштырып, уюштуруп жана өткөрүшү зарыл.

Экинчи глава «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун методологиясы жана методдору» – деп аталып анда изилдөөбүздүн экинчи милдетинин алкагында илимий изилдөөнү жүргүзүүнүн методдору тандалып, кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары аныкталды. Проблема катары таризделгендей изилдөө окутуу процессинде башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүүгө багытталган. Анын *объектисин* башталгыч класстын окуучуларын окутуу процесси, ал эми изилдөөнүн *предметин* башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын изилдөө түзөт.

Коюлган милдеттерди чечүүдө изилдөөнүн *теориялык методдору* (философиялык жана педагогикалык адабиятты талдоо, топтоштуруу жана салыштыруу, жалпылоо, конкреттештирүү) жана *эмпирикалык методдору* (маалыматты жыйноо жана чогултуу методдору (байкоо, ангемелешүү, анкета жүргүзүү); эксперименталдык методдор (аныктоочу, калыптандыруучу эксперимент)) колдонулду.

Изилдөөнүн теориялык методдору бизге илимий факттарды тактоого, кеңейтүүгө жана системалаштырууга, кубулуштарга түшүнүк берүүгө жана алдын ала айтууга, алынган натыйжанын ишенимдүүлүгүн жогорулатууга, абстрактуу билимден конкреттүүгө өтүүгө, ар түрдүү түшүнүктөр менен гипотезалардын ортосундагы өз ара мамилени орнотууга, алардын ичинен эң маанилүүсүн жана кийинки даражасын бөлүүгө мүмкүндүк берди.

Изилдөөнүн негизинде алынган теориялык маалыматтар өзүнүн теориялык жана практикалык маанилүүлүгүн сактаса да, төмөндөгү аспектилерин ачып бере алган жок: башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынчалыгынын деңгээли жана «Кыргыз тил», «Математика», «Мекен таануу» предметтерине болгон алардын мамилесин; башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүнүн деңгээлин; башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун натыйжалуу педагогикалык шарттарын.

Бул суроолорго жооп табуу үчүн биз төмөндөгү милдеттерди койдук:

1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн методикаларды тандоо жана диагностика өткөрүү.

2. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн натыйжалуу уюштуруу боюнча экспериментти иштеп чыгуу .

3. Изилдөө көрсөтмөлөрүнүн сапаттуу талдоосунун натыйжасын математикалык жактан иштеп чыгуу.

Аталган милдеттерди чечүүдө изилдөөнүн *эмпирикалык методдорун* колдондук.

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн Г.Н. Казанцеванын «Предметке болгон кызыгууну жана өз алдынчалыктын деңгээлин изилдөө» комплекстүү модифицияланган методикасын колдондук. Методика 33 суроону камтыйт.

Өз алдынча иштөөнүн эффективдүүлүгү түздөн-түз аны уюштуруу жана пландоо, башкаруу жана аны көзөмөлдөөнү камсыз кылган бүтүндөй окуу-тарбиялык процесстин чегинде окуучулардын окуу иш-аракетин кыйыр жетектөөнүн методдорун да, алардын аң-сезимдүү өзүн-өзү уюштуруу компетенттүүлүгүнө ээ болуусун башкаруу методдорун да колдонууга мүмкүн болгон шарттарга көз каранды. Албетте, мындай шарттарды түзүү мугалимден окуучулардын ар кандай типтеги жана багыттагы өз алдынча иштөөнү аткаруусундагы алардын таанып-билүү иш-аракетин башкаруунун түз жана кыйыр методдорунун мазмунунун педагогикалык спецификасы тууралуу билүүсүн, окуу иш-аракетке карата максат, мотив жана баалуулук багыттарды өз убагында жана туура түзүүнү жана трансформациялоону билүүсүн талап кылат. Мындан сырткары мугалимдин билимди өздөштүрүү процессине өз алдынча иштерди өз убагында жана ырааттуу түрдө кошуу талабын ишке ашыруу билгичтиги маанилүү болуп саналат.

Окумуштуулардын аныктамаларын карап чыгып, биз педагогикалык шарт түшүнүгүн алдыга коюлган милдетти чечүүгө жардам бере турган окутуунун мазмуну менен уюштуруу түрлөрүнүн объективдүү мүмкүндүктөрү жана аларды иш жүзүнө ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы катары карайбыз. Педагогикалык шарттар окутуу менен тарбиялоонун максат-милдеттерин, мазмунун, усулдары менен уюштуруу түрлөрүн карайт. Ошондуктан «педагогикалык шарт» деген түшүнүк дидактикалык максатка жеткирүүгө арналган мазмун жана усул-ыкмалардын элементтерин максаттуу түрдө тандоо, түзүү жана пайдалануу деп түшүнөбүз.

Ошентип, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда биз төмөнкү педагогикалык шарттарды сунуштайбыз:

Биринчи шарт – окуучулардын тапшырманын максатын, анын мазмунун жана аткаруу тартибин түшүнүү билгичтиктеринин болуусу.

Экинчи шарт – тапшырманын мазмунунда окуучунун таанып-билүү кызыгуусун ойготкон жана өз алдынча чечүүнү талап кылган, тапшырмага изилдөөчүлүк багыт берген жаңы материалдын камтылышы.

Үчүнчү шарт – окуу китептери менен иштөө сабактагы өз алдынча иштөөнүн башка түрлөрү менен айкалышы, б.а. окутуунун формаларынын, окутуу методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгү.

Төртүнчү шарт – өз алдынча иштөөнүн системалуу түрдө өткөрүлүүсү.

Бешинчи шарт – окуучунун өз алдынча иштөөсүнүн бааланышы керектиги.

Мугалим класста өз алдынча иштөөнү ийгиликтүү уюштуруш үчүн ар түрдүү методикалык сунуштарды, эстетиктерди колдонуусу маанилүү деп эсептейбиз. Бул окуучуларга маанилүү болгон компетенттүүлүккөрдү калыптандырууга, белгилүү иш-аракеттин тартибин жана өзүнүн ишмердүүлүгүн уюштуруунун кээ бир жалпы ыкмаларын өздөштүрүүгө жардам

берет. Биз өз алдынча иштөөнү уюштурууда бир нече методикалык сунуштарды көрсөттүк.

Өз алдынча иштөөнүн мазмунун тандоонун методологиялык негиздери болуп Мамлекеттик билим берүү стандарты, предметтик стандарттар, окуу программалары, окуу китептери саналат. Буга байланыштуу изилдөө ишибизде биз, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда окуу предметтеринин таасири көз карашында кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарынын орто мектепте окутулушунун теориялык негиздерине талдоо жүргүздүк.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги жалпы билим берүүчү орто мектептердин башталгыч класстары үчүн программаны (1-4 кл үчүн) 2014-жылы бекиткен.

Кыргыз тилинин фонетика, грамматика, жазуу эрежелери бөлүмү п.и.д., профессор С. Рыспаев жана Бишкек шаарынын №50 орто мектебинин мугалими С. Шаелдаева (4-класс), Математика бөлүмү И. Бекбоев, Н. Ибраева, мекен таануу бөлүмү З. Мамбетова тарабынан түзүлгөн.

Программада предметтерди окутуунун кайсы гана этабы болбосун окуучулардын өз алдынча иштөөсүн ишке ашыруу менен өз алдынчалыгын, демилгелүүлүгүн, сынчыл ой жүгүртүүсүн калыптандырып, өзүн-өзү тарбиялашына көмөк көрсөтүүсүнө басым жасалат. Буга байланыштуу башталгыч класста өз алдынча иштөөнү уюштуруу бардык предметтерде колдонулушу белгиленет.

Башталгыч класстар үчүн жазылган И.Бекбоев «Математика», С.Рыспаев «Кыргыз тили», З.Мамбетова «Мекен таануу» окуу китептерин талдоонун негизинде төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: окуу китептеринде методикалык аппаратты жакшыртуу жана өз алдынча иштөөгө түрткү берүүчү суроолорду, тапшырмаларды көбүрөөк кошуу менен өз алдынча иштөөнүн системалуулугун камсыз кылуу зарыл.

Учурдагы билим берүү процессинде өз алдынча билим алуу, маалымат менен иштей алуу, аны талдоо, артыкчылыктарын аныктоо жана жалпылоо, жыйынтыктоо компетенттүүлүктөрүн калыптандырган методдорду жана ыкмаларды колдонуу актуалдуу болуп саналат. Бул окуучунун өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу жөндөмдүүлүгүн камсыз кылат.

Окутуунун репродуктивдүү методдору көп учурда эске тутуу, ой-жүгүртүү, элестетүү, кабыл алуу сыяктуу психикалык процесстердин натыйжалуулугун начар камсыздаганын башталгыч класстын мугалими жакшы түшүнүш керек. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү үчүн продуктивдүү, интерактивдүү методдор жакшы натыйжа берери аныкталды: сөз куроо, синоним, же тескерисинче антоним сөздөрдү табуу, карточкалар менен иштөө, оюн методу (фонетикалык оюндар, лексикалык оюндар, грамматикалык оюндар), кызматташуу методдору, проблемалык абал түзүү методу, кейс-метод, долбоорлоо методу, изилдөөчүлүк метод, эвристикалык метод, окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой-жүгүртүүнү өнүктүрүү методу, «ийгилик абалы» методу.

Мисалы, 2-класста «Мекен таануу» сабагында «Жаратылыш» жана «Ата Мекенибиздин байлыгы» бөлүктөрүн өтүп жатканда окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү, алардын өз алдынчалыгын,

демилгелүүлүгүн өнүктүрүү максатында *проблемалык абалдар* колдонулган. Окуу процессинде проблемалык абалдарды түзүүнүн каражаты болуп окуу проблемалары (*проблемалуу суроо, проблемалуу тапшырма, проблемалуу маселе*) эсептелинет. Ар бир окуу проблемасы карама-каршылыкты түшүндүрөт. Мына ошол окутуунун жүрүшүнөн чыккан таанып-билүү жана практикалык маселелер менен окуучулардын компетенттүүлүгүнүн деңгээли, алардын акыл-эсинин өнүгүүсүнүн деңгээли ортосундагы карама-каршылык окутуунун кыймылдаткыч күч кызматын аткарат.

Тема: «Жер жана бадал өсүмдүктөрү»

Проблемалуу суроолор:

1. Эмне үчүн Ата Мекенибиз Күнөстүү Кыргызстан деп аталат?
2. Эгер жыл сайын бадалдын бир бутагын калтырып калган бутактарын кыркып турса, ал бак болобу?
3. Эмне себептен өсүмдүк эмнеден турарын билүү керек?
4. Эмне себептен эчкилер отогон талаада гүлдөр гүлдөбөйт?
5. Гүлдөгөн гүлдөрдүн жанында көпкө чейин отурган адамдарды иштеп жатат деп айтууга болобу?

Проблемалуу тапшырмалар:

1. Тамыр менен сабакты салыштыргыла. Окшоштугун жана айырмачылыктарын аныктагыла.
2. Картошканын тамырын карагыла. Өсүмдүктөрдүн бөлүктөрүн тапкыла. Картошканын тамыры кызылчадан эмнеси менен айырмаланганын талдагыла.
3. Капуста менен пияздын кесиндисин тарткыла. Окшоштук менен айырмачылыктарды тапкыла.
4. Мөмө эмнеден пайда болгонун аныктагыла, ойлоруңарды жазгыла.
5. Буудайдын өскөн дандарын жана өскөн пиязды карагыла. Тамырды жана жалбырактарды тапкыла. Эмнеге жалбырактар жашыл, ал эми тамырлар ак экендигин далилдегиле. Эмнеге тамырлар төмөн карай, ал эми жалбырактар өйдө карай өскөнүн талдап, далилдерди келтиргиле.

Проблемалуу маселелер:

1. Корзинада редиска, каакым жана пияз, алма жана өрүк, карагат, чие, жаңгак бар. Булар жашылча эмес, өсүмдүк экени туурабы? Эмне үчүн мындай деп ойлойсуңар?
2. Жемиш жана гүл бири-биринин алдында өздөрүнүн өзгөчөлүктөрү менен мактанып жатышат. Кандай өзгөчөлүктөрү бар, тапкыла. Гүл жемишке эмнеси менен мактана алат, ал эми жемиш гүлдүн алдында эмнеси менен мактана алат, аныктагыла.

Ошондой эле башталгыч класстардын окуучулары үчүн кроссворддорду, табышмактарды, ребустарды, «Автордун катасын тап» аттуу маселелерди ж.б. сунушталса, алардын өз алдынча иштөөсү өнүгөт. 4-класстарда ар түрдүү диалог-оюндарды өткөрүү ылайыктуу. «Мекен таануу» сабагын алсак, анда «Адамдардын мамилеси» бөлүгүндө окуучулар бир нече темалар боюнча ролдук оюндарды ойношту. Мисалы, «Достук» темасында: «Досуң менен баарлаш»; «Ташбоор» темасында: «Оорулууга доктур чакырабыз»; «Сен кандай баласың» темасында: «Жакшы жана жаман»; «Ата салты» темасында: «Конок чакыруу»

ж.б.; «Адамдын жашоосу» бөлүгүндө карта, глобус, иллюстрация жана экскурсия-оюндарды (мисалы, «Шаар боюнча экскурсия», «Музейде кыргыз кол өнөрчүлүгү», «Театрда» ж.б.) колдонулган саякат-оюндар окуучулар үчүн абдан кызыктуу.

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүндө баалоонун түрлөрүн (диагностикалык, калыптандыруучу, жыйынтыктоочу) колдонуу мааниге ээ. Өз алдынча иштөөнүн жүрүшүндө калыптандыруучу баалоону колдонуу абдан маанилүү. Калыптандыруучу баалоодо окуучунун ар бир өз алдынча иштөөсүнө, кайсы тапшырма ийгиликтүү ишке ашып жатканына байкоо жүргүзүлөт, эмнеге өзгөчө көңүл буруу керектигине басым коюлат. Өз алдынча ишти аткарууда окуучу өзүнүн катасынын себебин табуу мүмкүнчүлүгүн алат, ушундан улам анын окуу убактысын рационалдуу колдонуу компетенттүүлүгү жакшырат жана өз алдынча иштөөнүн натыйжасы окуучуга анын жүрүшүн көрүүгө мүмкүндүк жаратат.

Үчүнчү глава «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары боюнча жүргүзүлгөн эксперимент» – деп аталып, башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын экспериментте текшерүүнүн жыйынтыктары берилди.

Педагогикалык эксперименттик иш башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча биз тараптан иштелип чыккан шарттардын натыйжалуулугун текшерүү максатында 2014-2018-окуу жылы ичинде өткөрүлгөн.

Изилдөөнүн базасы катары Бишкек шаарындагы №64 жана №72-гимназия мектептери Нарын областынын Жумгал районуна карашуу Кызарт айылынын Касымбек уулу Мамбеталы атындагы орто мектеби тандалып алынды.

Аныктоочу баскычта изилдөөнүн базасы катары тандалган мектептердин башталгыч класстарынын мугалимдеринин окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууну ишке ашыруу тажрыйбалары менен тааныштык.

Сурамжылоого тандалып алынган мектептердин башталгыч класстарынын 19 мугалими катышты. Сурамжылоонун жыйынтыгында мугалимдердин 18,12% гана теманы өздөштүрүү процессинде белгилүү системада сабак боюнча өз алдынча иштөөнү уюштурушат. 79,04% көп убакта өз алдынча иштөөнү өтүлгөн материалды бекемдөөдө колдонушат, ал эми 9,27% берилген суроонун маанилүүлүгүн түшүнүшкөн эмес, 26,44% мугалимдин иш тажрыйбасы жетишсиз болсо, 69,79% даярданууга жана керектүү материалды издөөгө убакытты бөлүүнү каалабайт.

Сурамжылоо байкоо методу менен коштолуп, өз алдынча иштөө көпчүлүк учурда текшерүү ишинин, сабакты бекемдөөнүн жана жалпылоочу кайталоонун жүрүшүндө өткөрүлөөрүн жана айрым мезгилде гана жаңы материалды өздөштүрүүдө колдонулаарын аныктадык. Демек, мугалимдер өз алдынча иштөөнү системалуу өткөрүү окуучулардын маалыматтык, социо-коммуникациялык, өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү компетенттүүлүктөрүн өнүктүрө тургандыгын белгилешпейт.

Башталгыч класстын окуучулары окуу процессинде өз алдынча эмне кыла

алышарын, кандай татаалдыктарга туш болушарын билүү үчүн, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо боюнча эксперимент жүргүзүлгөн.

Эксперименттик жана текшерүүчү класстар изилдөөнүн мурунку шарттарын теңдөө максатында аныкталды, ошондуктан бирдей параллелдеги класстар тандалып алынды.

Ошентип, экспериментке үч мектептин башталгыч класстарынын 367 окуучусу катышты, алардын ичинен 184 окуучу текшерүүчү, 183 окуучу эксперименттик топторду түзүштү.

Эксперименттин аныктоочу баскычынын максаты – өз алдынча иштөө компетенттүүлүгүнүн деңгээлин ачып берүү болуп саналат.

Окуучунун ийгиликтерин башкалардын ийгиликтери менен салыштыруу түрүндө баалабастан, анын өнүгүүсүн жана алга жылганын белгилөө, өзүнүн мурдагы жетишкендиктери менен учурдагы жетишкендиктерин салыштыруу аркылуу баалоо маанилүү. Ошондой эле окуучунун окууда, эмгектенүүдө, коомдук иште жакшы натыйжага жетүү үчүн көрсөткөн аракетин жана тырышчаактыгын белгилеп кетүү маанилүү.

Башталгыч класстын окуучусунун өнүгүүсү, калыптануусу күн сайын ишке ашат, ошол себептен ар бир күн жана окуучунун иш-аракети ар түрдүү, мазмундуу болуп, эң жогорку адептик мамилешүүнүн негизинде түзүлүшү керек.

Эксперименттин программасында төмөнкү шарттар каралган:

- баалоо чен-өлчөмдөрү (критерийлери) аныкталган;
- эксперименттин жыйынтыктарын белгилөө таблицалык вариантта өткөрүлгөн;
- эксперименттин жыйынтыктарынын динамикасы интерпретацияланган.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн Г.Н. Казанцеванын комплекстүү модифицирленген методикасы колдонулган.

Максаты: өз алдынчалыктын деңгээлин аныктоо жана «Кыргыз тил», «Математика», «Мекен таануу» предметтерине болгон окуучулардын мамилесин ачып көрсөтүү.

Окуучунун өз алдынча иштөөгө умтулуусу өзүнүн эркинин талабы менен болуп, предметке карата кызыгуусуна байланыштуу. Мажбурлоо менен окуучунун өз алдынча иштөөсүнүн ийгилигин жаратууга болбойт. Мына ушуга байланыштуу окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээлин аныктоо үчүн алгач предметке болгон окуучулардын мамилесин ачып көрсөтүү маанилүү.

Окуучуларды сурамжылоонун жыйынтыгында алардын 32,68% кыргыз тилинен, 30,25% математика боюнча, 35,01% мекен таануу сабагынан берилген предмет кызыктуу, себеби предмет оңой өздөштүрүлөт деп жооп берген. 36,01% кыргыз тилинен, 30,24% математика сабагынан, 35,17% мекен таануудан мугалим менен жакшы мамиледе, ал материалды кызыктуу түшүндүрөт. 38,46% окуучу үчүн кыргыз тили, 25,82% математика, 27,13% мекен таануу сабагы анча кызыктуу эмес, көпчүлүк окуучуларды мугалим менен ата-эне окууга мажбурлайт, окуучулар өздөрү активдүүлүгүн көргөзүшпөйт жана предметке

карата кызыгуусу жок. 68,07% окуучуга кыргыз тили, 70,59% окуучуга математика, 65,37% мекен таануу сабагы кызыктуу эмес, себеби мугалим окуу китеби боюнча гана иш алып барат, ойлонууга түрткү бербейт, татаал кабыл алынат.

Эксперименттин жыйынтыгын үч деңгээлге бөлүк:

Жогорку деңгээл – берилген предмет кызыктуу, себеби предмет оңой өздөштүрүлөт. Мугалим окуучуга жакшы мамиле жасап, материалды кызыктуу түшүндүрөт.

Ортоңку деңгээл – предмет анча кызыктуу эмес, себеби мугалим менен ата-эне окууга мажбурлайт, окуучулар өздөрү активдүүлүгүн көргөзүшпөйт жана предметке карата кызыгуусу жок.

Төмөнкү деңгээл – предмет кызыктуу эмес, себеби мугалим окуу китеби боюнча гана иш алып барат, ойлонууга түрткү бербейт, татаал кабыл алынат.

Окуучулардын окуу предметтерине карата мамилесинин жогорку деңгээлинин көрсөткүчү эксперименттик топто да, текшерүүчү топто да төмөн. Алар өз алдынча толук жана терең билимге ээ болууга умтулушат.

Эки топто тең окуучулардын окуу предметтерине карата мамилесинин ортоңку деңгээли басымдуулук кылат. Булар предметти мугалим жана ата-энеси мажбурлагандыктан окушат. Өздөрү эч кандай демилге жана активдүү кызыгууну көрсөтүшпөйт.

Окуучулардын көпчүлүгүнүн окуу предметтерине карата мамилеси төмөн. Алар сунушталган предметтер жакпай тургандыгын белгилешкен, себеби мугалим материалды кызыктуу кылып түшүндүрбөйт, окуу китеби боюнча гана иштейт, өз алдынча иштөөгө мүмкүндүк бербейт.

2. *Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн анкета жүргүзүү.*

Максаты: окуучулардын өз алдынчалыгынын жана жетишкендиктеринин деңгээлин ачып берүү.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээлин, педагогикалык жетектөөдөгү окуучулардын өз алдынча иштөө мотивдерин жана муктаждыктарын ачып берүү үчүн окуучуларга жабык типтеги анкета сунушталган.

Анкетаны өткөрүүдөн кийин 1-таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар алынган.

Таблица 1. – Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоонун жыйынтыктары (аныктоочу баскыч)

Суроолор	Жооптор	Окуучулардын саны (%менен)			
		ЭК		ТК	
		Саны	%	Саны	%
1. Өз алдынча иштөөгө болгон мамилең кандай?	а) жакшы	38	20,8	39	21,20
	б) билбейм	89	48,6	90	48,91
	в) жаман	56	30,6	55	29,89
2. Өз алдынча	а) өз билимди текшерүү	23	12,6	24	13,04

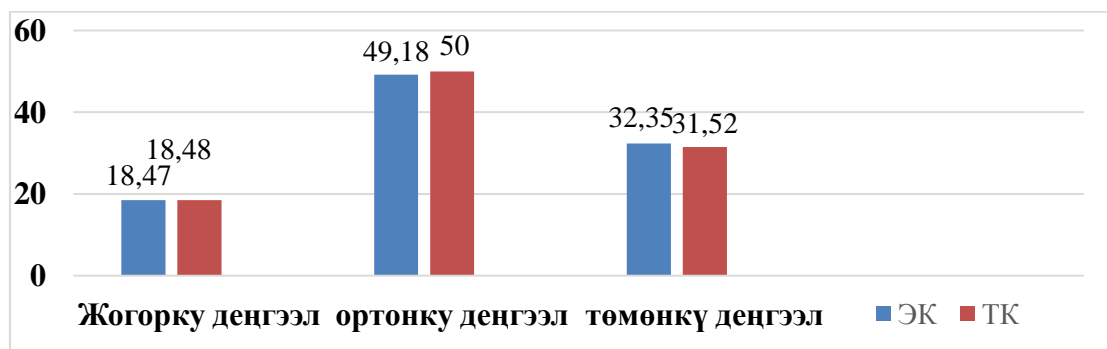
иштөө эмне үчүн керек?	б) баа алуу	97	53	98	53,26
	в) мугалимдин, ата-энемдин мактоосун алуу	63	34,4	62	33,70
3. Өз алдынча иштеген сага жагабы?	а) жагат	37	20,2	36	19,57
	б) кээде	88	48,1	91	49,46
	в) жакпайт	58	31,7	57	30,97
4. Сабакта өз алдынча иштей аласыңбы	а) иштей алам	35	19,14	36	19,57
	б) кээде	85	46,44	87	47,28
	в) иштей албайм	63	34,42	61	33,15
5) Өз алдынча иштөөнүн убактысын көбөйтүүгө кандай дейсиң?	а) жакшы	36	19,68	35	19,02
	б) билбейм	91	49,72	94	51,09
	в) жаман	56	30,60	55	29,89

Башталгыч класстын окуучусунун өз алдынчалыгынын *жогорку деңгээли* – аң-сезимдүү, туруктуу таанып-билүүгө багытталган, предметке карата жогорку кызыгууну көрсөтөт, ага карата эмоционалдык жактан жакындыгы менен мүнөздөлөт. Өз алдынча билим алууга каалоосу, билимге ээ болуунун ыкмаларын өз алдынча жакшыртууга болгон багыттуулук, демилгечил, чыгармачылык мамилеси бар, билимге болгон кызыгуусу, алган билимин турмушта колдоно алуу көндүмдөрү өнүккөн.

Орточо деңгээл – мында башталгыч класстын окуучусу көңүлчөөк-эмоционалдык көз карашты ээлейт. Кенен таанып-билүүгө кызыгуусу бар, ошондуктан жаңы факттарга, кубулуштарга, окутуу процессинде алган билимин турмушта колдонууга аракетин чоң.

Төмөнкү деңгээл – предметке карата терс мамиле жана кызыгуунун жоктугу, окуу мотивациясынын калыптанбандыгы, эмоционалдык барьердин бар болушу, алган билимин турмушта колдоно албашы менен мүнөздөлөт.

Ошентип, окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн жыйынтыктары төмөнкү көрсөткүчкө ээ болду. 1-таблицанын негизинде төмөнкү гистограмма түзүлдү.

1-сүрөт. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоонун жыйынтыктары (аныктоочу баскыч).

Гистограммада көрсөтүлгөндөй, эксперименттик класстарда – 18,47%, текшерүүчү класстарда – 18,48% окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээли жогору, бул «4, 5» деген баага окуган окуучулар, б.а. ата-энелердин үй тапшырманы көзөмөлдөөсү бийик.

Ал эми эксперименттик класстардын окуучуларынын 49,18%, текшерүүчү класстардын 50% сабакта өз алдынча иштөөнү уюштурууга кош көңүл карашат, себеби алар өз алдынча иштөөнү билишпейт, ата-энелер дагы кош көңүл мамиле жасашат.

Эксперименттик класстын 32,35% окуучуларынын, текшерүүчү класстын 31,52% окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээли төмөн, себеби алар ар дайым мугалимдин жетекчилиги астында иштеп көнүп калышкан. Көрүнүп тургандай эксперименттик жана текшерүүчү класстардын окуучуларынын өз алдынча иштөөгө карата мамилесинин жыйынтыктырында айырмачылык жокко эсе.

Өз алдынча иштөөнү уюштурууда, окуучулар төмөнкү өзгөрүүлөрдү киргизүүнү сунуш кылышкан: үй тапшырмаларды алып салып, ишти аткаруу убактысын көбөйтүү, көбүрөөк чыгармачылык тапшырмаларды берүү жана тапшырма тандоо.

Демек, предметтер боюнча жетишүүнүн төмөнкү жана орточо көрсөткүчтөрү өз алдынча иштөөнү уюштурууда башталгыч класстын окуучуларын кызыктыруу үчүн ар түрдүү методдорду колдонуу керектиги жана сөзсүз түрдө педагогикалык шарттарды эске алуу керектиги менен байланыштуу. Албетте, начар окуган окуучуларга тапшырмадагы татаал элементтерди аткаруу оор, ошол себептен аларда сабакка болгон кызыгуу жок жана ушундан улам жетишүүсү төмөн.

3. Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкета жүргүзүү методикасы.

Максаты: окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүнүн деңгээлин ачып берүү.

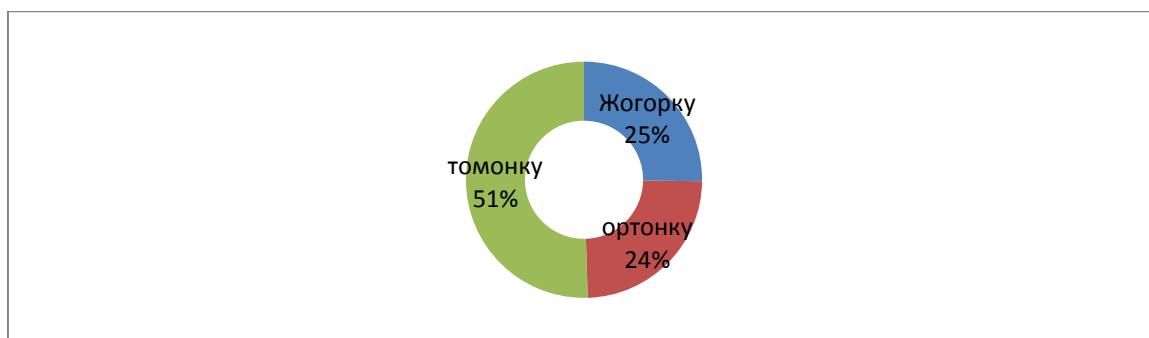
Ата-энелерге алардын балдары үйдө өз алдынча эмне кылышат жана эске салуусуз кандай тапшырмаларды аткараарын билүү үчүн анкета сунушталган.

Таблица 2. – Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкетанын жыйынтыктары (% менен)

Суроолор	Улуулардын жетекчилиги астында		Аткарышпайт		Өз алдынча	
	Орточо деңгээл		Төмөнкү деңгээл		Жогорку деңгээл	
	Саны	%	Саны	%	Саны	%
1. Үй тапшырмаларын аткаруу: а) Кыргыз тил боюнча	51	27,9	93	50,8	39	21,3

көнүгүүлөрдү аткарат.						
б) Ыр жаттайт, окуйт жана адабият боюнча жомок, аңгемелерди айтып берет.	48	26,2	84	45,9	51	27,9
в) Математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чыгарат.	69	37,7	82	44,8	32	17,5
г) Мекен таануу боюнча кошумча адабият окуйт.	48	26,2	83	45,4	52	28,4
2. Кошумча китептерди окуйт.	19	10,4	125	68,3	39	21,3
3. Сыналгыдан билим берүүчү программаларды көрөт.	52	28,4	85	46,5	46	25,1
4. Спорт секцияларына жана кружокторго барат.	45	24,6	81	44,3	57	31,1
5. Музыкалык же көркөм мектепте окуйт.	36	19,7	92	50,3	55	30
6. Үй тапшырмаларын аткарат:						
а) бөлмөсүндөгү буюмдарын жыйнайт.	27	14,8	95	51,9	61	33,3
б) Бөлмө өсүмдүктөрүнө суу куят.	31	16,9	103	56,3	49	26,8
в) Чаң сүртөт.	65	35,5	97	53	21	11,5

Жогорудагы таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар төмөнкү гистограммада чагылдырылды.

2-сүрөт. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо.

Эксперименттин жүрүшүндө окуучулардын өз алдынча иштөөсү үч деңгээлге бөлүнгөн:

Жогорку деңгээл – 25,2% окуучу үй тапшырмаларын улуулардын жардамысыз аткарышат; «Кыргыз тили», «Математика», «Мекен таануу» предметтери боюнча кошумча адабият окушат, үй тапшырмаларын аткарышат, спорт секцияларына жана кружокторго кызыгуу менен катышышат.

Орточо деңгээл – 24,3% окуучу предметтер боюнча көнүгүүлөрдү өз алдынча аткарышат; ырларды жатташат жана жомок айтып беришет; математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чыгарышат; сабактар боюнча үй тапшырмаларды аткарууда кыйналышат, улуулардын жетекчилиги астында аткарышат.

Төмөнкү деңгээл – 50,5% окуучу үй тапшырманы, үйдө берген жумуштарды эсине салуу менен жана түздөн-түз жетекчилик астында кыйынчылык менен аткарышат.

Эксперименттин аныктоочу баскычын өткөрүүдөн кийин орточо деңгээлдеги өз алдынча иштөө басымдуулук кылаары, бирок ошондой эле төмөнкү деңгээлдеги өз алдынча иштөө менен окуучулар да бар экени белгилүү болду.

Эксперименттин аныктоочу баскычынын жыйынтыгынын негизинде окуучулар азырынча өз алдынча иштей алышпайт, мугалимдин жана ата-энесинин жардамын колдонушат деп жыйынтык чыгардык.

Эксперименттин калыптандыруучу баскычы жүргүзүлгөндөн кийин эксперименттик класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөгө карата мамилеси өзгөргөн.

Текшерүүчү топто окутуу башталгыч класстын окуу программасына ылайык адаттагыдай эле, биз киргизген жаңылыктарсыз жүргүзүлгөн. Ал эми эксперименттик топто да сабак программага ылайык, бирок окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун биз тараптан аныкталган шарттарын колдонуу боюнча жүргүзүлгөн.

Эксперименттин калыптандыруу баскычын өткөрүүдөн кийин биз тараптан иштелип чыккан педагогикалык шарттар аркылуу окуучулардын өз алдынча иштөө компетенттүүлүгүн өнүктүрүү боюнча өткөрүлгөн иштин наыйжалуулугун ачууга багытталган изилдөө жүргүзүлгөн.

Берилген эксперименттин максаты – башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээлин кайталап ачып берүү.

Текшерүүчү (контролдук) баскычта аныктоочу баскычта колдонулган методикаларды пайдаландык.

Максаты: окуучулардын предметке болгон мамилесинин негизинде өз алдынча иштөөсүн ачып берүү жана текшерүүчү класс менен салыштырмалуу өз алдынчалыктын деңгээлин аныктоо.

Окуучулардын предметке карата мамилесинин калыптануу деңгээлинин жыйынтыгын аныктоо үчүн эксперименттик иштин соңунда дагы бир жолу сурамжылоонун бланкасын толтуруу сунушталган. Эксперименттик класстын окуучуларынын предметке карата мамилесинин калыптануу деңгээли алгачкыга караганда өзгөргөн. Маалыматтар төмөнкү түрдө көрүнөт: окуучулардын предметке карата мамилесинин орточо деңгээлине – 49,7% (кыргыз тилинен), 40,4% (математикадан), 50,27% (мекен таануудан); жогорку деңгээлине 21,9% (кыргыз тилинен), 20,8% (математикадан), 24,6%, (мекен таануудан); төмөнкү

деңгээлине 8,4% (кыргыз тилинен), 38,8% (математикадан), 25,13% (мекен таануудан); ээ болгон.

Эксперименттик шартта окуучулардын предметке карата мамилесинин баштапкы жана жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштырууну гана эмес, о.э. эксперименттик класстын окуучуларынын предметке карата кызыгуусунун деңгээлин текшерүүчү класстын предметке карата кызыгуусунун деңгээли менен салыштырууну көрсөтүү да маанилүү. Маалыматтарды математикалык иштеп чыгуу текшерүүчү класстын окуучуларында предметке карата кызыгуунун жогорку деңгээлин 19,6% (кыргыз тилинен), 16,85% (математикадан), 22,3%, (мекен таануудан); төмөнкү деңгээлди 29,32% (кыргыз тилинен), 44,02% (математикадан) 32,06% (мекен таануудан); орточо деңгээлди 51,08% (кыргыз тилинен), 39,13% (математикадан), 45,64% (мекен таануудан) көрсөткөн.

Натыйжада, биз колдонгон методиканын жыйынтыгы боюнча эксперименттик класстын окуучуларынын өз алдынча иштөө компетенттүүлүгүнүн өнүгүү деңгээли текшерүүчү класстардын окуучуларыныкына караганда жогору.

Ошондой эле, иштин соңунда кайрадан окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн анкета жүргүзүлдү.

Максаты: эксперименттик класстын, ошондой эле эксперименттик жана текшерүүчү класстардын окуучуларынын өз алдынчалыгынын аны менен бирге жетишкендиктеринин деңгээлин аныктоо (3-4-таблицалар).

Таблица 3. – Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо (эксперименттик класс)

Деңгээлдер	Эксперименттик класс	
	Башталышы	Аягы
Төмөнкү деңгээл	32,35	23,94
Ортоңку деңгээл	49,18	50,38
Жогорку деңгээл	18,47	25,68

Таблица 4. – Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо (эксперименттик жана текшерүүчү класстар)

Деңгээлдер	Жыйынтыктарынын салыштырмасы	
	ЭК	ТК
Төмөнкү деңгээл	23,94	30,22
Ортоңку деңгээл	50,38	49,67
Жогорку деңгээл	25,68	20,11

Таблицаларда көрсөтүлгөндөй, эксперименттик класста өз алдынча иштөөсүнүн өнүгүүсүнүн жогорку деңгээли маанилүү түрдө басымдуулук кылат жана өз алдынча иштөө компетенттүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн төмөнкү деңгээли менен окуучулардын бир кыйла аз пайызы саналат.

Натыйжада, өткөргөн эксперименттик иштин натыйжасын далилдеди. Бул эксперименттик класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн баштапкы жана жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштыруудан жана ошондой эле, эксперименттик класстардын жана текшерүүчү класстардын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштыруудан көрүнөт.

3. Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкета жүргүзүү методикасы.

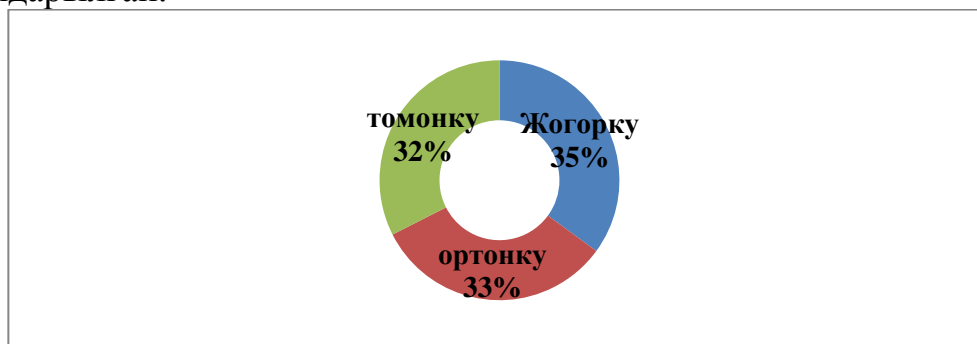
Максаты: эксперименттик класстардагы окуучулардан калыптандыруучу эксперимент өткөрүлгөндөн кийин өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүнүн деңгээлин аныктоо.

Эксперименттик класстагы окуучулардын ата-энелерине, алардын балдары үйдө өз алдынча эмне кылышат жана эске салуусуз кандай тапшырмаларды аткарырын билүү үчүн иштин соңунда дагы бир ирет анкета сунушталган (5-таблица).

Таблица 5. – Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкетирлөөнүн жыйынтыктары (эксперименттен кийин % менен)

Деңгээлдер	Анкетирлөөнүн жыйынтыктары	
	Башталышы	Аягы
Төмөнкү деңгээл	50,5	32,48
Ортоңку деңгээл	24,3	32,48
Жогорку деңгээл	25,2	35,04

Таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар төмөнкү гистограммада чагылдарылган.

5-сүрөт. Балдардын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча ата-энелерди анкета жүргүзүүнүн жыйынтыктары.

Жыйынтыктарды талдоо көрсөткөндөй аныктоочу баскычта өз алдынча иштөөнүн орточо деңгээли басымдуулук кылса, ал эми эксперимент өткөрүлгөндөн кийин өз алдынча иштөөнүн жогорку деңгээли басымдуулук кылды.

Жогорку деңгээл – 35,04% окуучу үй тапшырмаларын улуулардын жардамысыз аткарышат; «Кыргыз тили», «Математика», «Мекен таануу» предметтери боюнча кошумча адабият окушат; үй тапшырмаларын аткарышат; спорт секцияларына жана кружокторго кызыгуу менен катышышат.

Орточо деңгээл – 32,48% окуучу кыргыз тили боюнча көнүгүүлөрдү өз алдынча аткарышат; ырларды жатташат жана адабият боюнча аңгемелерди айтып беришет; математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чечишет; сабактар боюнча үй тапшырмаларды аткарууда кыйналышат, улуулардын жетекчилиги астында аткарышат.

Төмөнкү деңгээл – 32,48% окуучу үй тапшырманы, үйдө берген жумуштарды эсине салуу менен жана түздөн-түз жетекчилик астында кыйынчылык менен аткарышат.

Окуучулар маанилүү жыйынтыктарга жетишишкен. Өз алдынча үй тапшырмаларын, үй жумуштарын аткарып калышкан, айлана-чөйрөгө кызыга башташкан.

Демек, эксперименттик иштин башында окуучулар өз алдынча иштөөгө даяр болгон эмес деп айтууга болот. Эксперименттин калыптандыруучу баскычын жүргүзүүдөн кийин, биз тараптан аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашыруу аркылуу башталгыч класстардын окуучуларынын өз алдынча иштөө компетенттүүлүгүн өнүктүрө алдык деген жыйынтык чыгарса болот.

КОРУТУНДУ

1. Окуу ишмердүүлүгүндө башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттардын талдоосу жана изилденүү деңгээли бүгүнкү күнү башталгыч билим берүүнүн жалпы максаттарынын чегинде өз алдынча иштөө аркылуу окуучунун маалыматтык, социо-коммуникациялык жана өзүнүн өзү уюштуруу жана проблемаларды чече билүү компетенттүүлүктөрү калыптанарын далилдеди.

Биз изилдөө ишибизде ушул аныктаманы жумушчу аныктама катары кабыл алып бул түшүнүккө төмөнкүдөй тактоо киргиздик: *«Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү – бул, мугалим тарабынан көрсөтмө берилип, атайын бөлүнгөн убакытта дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган окуучулардын өз алдынча активдүү окуп-үйрөнүүнүн негизинде алардын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракетти түшүндүрөт».*

Демек, өз алдынча иштөө мугалим сунуш кылган тапшырмаларды аткаруунун рационалдуу ыкмаларын издөө, иштин натыйжасын талдоо менен байланышкан окуучулардын активдүү акыл-эс аракеттери.

Өз алдынча иштөө окуучулардын терең жана бекем билими үчүн умтулуу ыкмасы, инсандын өзгөчөлүгү катары активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын калыптандыруу, акыл-эс жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү болуп саналат.

2. Өз алдынча иштөөнүн натыйжалуулугу түздөн-түз аны уюштуруу жана пландоо, башкаруу жана анын системасын көзөмөлдөөнү камсыз кылган бүтүндөй окуу-тарбиялык процесстин чегинде окуучулардын окуу иш-аракетин кыйыр жетектөөнүн методдорун да, алардын аң-сезимдүү өзүн-өзү уюштуруу көндүмдөрүнө ээ болуусун башкаруу методдорун да колдонууга мүмкүн болгон шарттарга көз каранды.

Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары: окуучулардын тапшырманын максатын, анын мазмунун жана аткаруу тартибин түшүнүү билгичтиктеринин болуусу; тапшырманын мазмунунда

окуучунун таанып-билүү кызыгуусун ойготкон жана өз алдынча чечүүнү талап кылган, тапшырмага изилдөөчүлүк багыт берген жаңы материалдын камтылышы; окуу китептери менен иштөө сабактагы өз алдынча иштөөнүн башка түрлөрү менен айкалышы, б.а. окутуунун формаларынын, окутуу методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгү; өз алдынча иштөөнүн системалуу түрдө өткөрүлүүсү; окуучунун окуучунун өз алдынча иштөөсүнүн бааланышы керектиги болгон шарттарды сактоо, окуучулардын бекем билим менен камсыз кылууга, алардын чыгармачылык демилгесинин жана өз алдынча окуу компетенттүүлүгүнүн өнүгүүсүнө маанилүү таасир берет.

3. Эксперименттик класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн жүргүзүлгөн анкетанын жыйынтыгы эксперименттик класста жогорку деңгээлди – 25,68%, орточо деңгээлди – 50,38%, төмөнкү деңгээлди – 23,94%; текшерүүчү класста жогорку деңгээлди – 20,11%, орточо деңгээлди – 49,67%, төмөнкү деңгээлди – 30,22% көрсөттү.

Демек, эксперименттик иштин башында окуучулар өз алдынча иштөөгө даяр болгон эмес деп айтууга болот. Калыптандыруучу эксперименттен кийин, биз тараптан аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашыруу аркылуу окуучулардын өз алдынча иштөөсүн өнүктүрө алдык деген жыйынтык чыгарса болот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

– КР жалпы орто билимдин Мамлекеттик билим берүү стандартында жана башталгыч билим берүүнүн «Кыргыз тили», «Математика», «Мекен таануу» предметтери боюнча предметтик стандарттарында аныкталган өзөктүү компетенттүүлүктөрдүн өнүгүү талаптарын аткаруу максатында окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрүү үчүн окутуу-тарбиялоо процессинде изилденген педагогикалык теориялардын корутундуларына көңүл буруу керек;

– башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу үчүн аныкталган педагогикалык шарттарды окуу-тарбиялоо процессинде пайдалануу зарыл;

– кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарынын мисалында өз алдынча иштөө үчүн сунушталган сабактардын иштелмелерин мугалимдердин чеберчилигин жогорулатуу үчүн түзүлгөн программаларга киргизүү сунушталат.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. Шамырканова, Н.Б. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча ишин уюштуруунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / Н.Б. Шамырканова // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2015. 2-Чыг. – 196-197-бб.

2. Шамырканова, Н.Б. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн өнүктүрүү педагогикалык проблема катарында [Текст] / Н.Б. Шамырканова // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2017. – 45-49-бб.

3. Шамырканова, Н.Б. Жумушчу дептер – окуу тапшырмаларынын системасын уюштуруунун формасы катары [Текст] / Н.Б. Шамырканова // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2018. – 195-198-бб.

4. Шамырканова, Н.Б. Мектеп окуучуларынын өз алдынча ишинин мааниси, максаты жана милдеттери [Текст] / Н.Б. Шамырканова // Вестник ALATOO ACADEMIC STUDIES. – Бишкек, 2018. – №3. – 56-61-бб.

5. Шамырканова, Н.Б. Окуучулардын окуу-изилдөөчүлүк аракеттеринин мааниси [Текст] / Н.Б. Шамырканова // Вестник ALATOO ACADEMIC STUDIES». – Бишкек, 2018. – №3. – 50-56-бб.

6. Шамырканова, Н.Б. Башталгыч класс окуучуларынын өз алдынчалыгын өнүктүрүү методдору жана ыкмалары [Текст] / Н.Б. Шамырканова // Известия вузов Кыргызстана. 2019. – № 3. – 106-109-бб.

7. Шамырканова, Н.Б. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары [Текст] / Н.Б. Шамырканова // Известия вузов Кыргызстана. 2019. – №4. 110-114-бб.

8. Шамырканова, Н.Б. Роль самостоятельной работы в обучении младших школьников [Текст] / Н.Б. Шамырканова, А.Т. Калдыбаева // Научный аспект (РИНЦ) – Самара: Аспект, 2019. – №1. – Т. 4. – С. 443-448.

9. Шамырканова, Н.Б. Систематичность организации самостоятельной работы младших школьников [Текст] / Калдыбаева А.Т., Н.Б. Шамырканова // Научный аспект (РИНЦ) – Самара: Аспект, 2019. – №1. – Т. 4. – С. 412-418.

10. Шамырканова, Н.Б. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыгы [Текст] / Н.Б. Шамырканова // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2019. – 65-68-бб.

Шамырканова Надира Бейшенбековнанын «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары» аттуу темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: башталгыч класстын окуучусу, өз алдынча иштөө, өз алдынчалык, компетенттүүлүк, өзүн өзү уюштуруу компетенттүүлүгү, чыгармачылык жөндөм, активдүү иштөө, педагогикалык шарт, изилдөөчүлүк методдор, активдештирүү, мотивация.

Изилдөөнүн объектиси: башталгыч класстын окуучуларын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: окутуу процессинде башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: окутуу процессинде башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: философиялык жана педагогикалык адабиятты талдоо, топтоштуруу (синтездөө) жана салыштыруу, жалпылоо, конкреттештирүү; түз жана кыйыр байкоо жүргүзүү, анкета жүргүзүү, аныктоочу жана калыптандыруучу эксперимент.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы: башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттар талдоого алынып «башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү» түшүнүгүнүн мазмуну такталды. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн калыптандырууга өбөлгө түзүүчү окутуунун уюштуруу формалары жана методдору аныкталды. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары иштелип чыгып эксперимент аркылуу текшерилди.

Изилдөөнүн натыйжаларынын колдонуу деңгээли. Диссертациялык иште иштелип чыккан башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын жалпы билим берүүчү мектептердин практикасында, иште камтылган башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча теориялык жоболорду, жыйынтыктарды жана практикалык сунуштарды башталгыч класстын мугалимдеринин иш-аракетинде, студенттердин педагогикалык практикасында, ЖОЖдо мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо, илимий-методикалык эмгектерди түзүүдө, жазууда колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Шамыркановой Надиры Бейшенбековны на тему «Педагогические условия организации самостоятельной работы учащихся начальных классов» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: учащийся начальных классов, самостоятельная работа, самостоятельность, компетентность, компетентность в самоорганизации, творческая способность, активная работа, педагогические условия, исследовательские методы, активизация, мотивация.

Объект исследования: процесс обучения учащихся начальных классов.

Предмет исследования: педагогические условия организации самостоятельной работы учащихся начальных классов в процессе обучения.

Цель исследования: определение и экспериментальная проверка педагогических условий организации самостоятельной работы учащихся начальных классов в процессе обучения.

Методы исследования: анализ философской и педагогической литературы, группировка (синтезирование) и сравнение, обобщение, конкретизация, прямое и косвенное наблюдение, проведение анкетирования, определяющий и формирующий эксперименты.

Научная новизна полученных результатов: проанализирована педагогическая литература по организации самостоятельной работы учащихся начальных классов, определено содержание понятия «самостоятельная работа учащихся начальных классов». Определены формы и методы обучения, способствующие формированию самостоятельной работы учащихся начальных классов. Разработана и экспериментально проверена методика реализации педагогических условий организации самостоятельной работы учащихся начальных классов на уроках кыргызского языка, математики, родиноведения.

Уровень использования результатов исследования. Разработанные в диссертационной работе педагогические условия организации самостоятельной работы учащихся начальных классов можно использовать на практике общеобразовательных школ, рассмотренные в работе теоретические положения, выводы и практические рекомендации по организации самостоятельной работы учащихся начальных классов можно использовать в деятельности учителей начальных классов, педагогической практике студентов, профессиональной подготовке учителей в вузах, создании, написании научно-методических трудов.

SUMMARY

of a dissertation research by Shamirkanova Nadira Beishenbekovna on the topic “Pedagogical conditions for the organization of independent work of primary school students” for the degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: primary school student, independent work, independence, competence, competence in self-organization, creative ability, active work, pedagogical conditions, research methods, activation, motivation.

Object of study: the learning process of primary school students.

Subject of study: pedagogical conditions for the organization of independent work of primary school students in the learning process.

The purpose of the study: determination and experimental verification of pedagogical conditions for the organization of independent work of primary school students in the learning process.

Research methods: analysis of philosophical and pedagogical literature, grouping (synthesis) and comparison, generalization, concretization, direct and indirect observation, conducting questionnaires, determining and shaping experiments.

The scientific novelty of the results: the pedagogical literature on the organization of independent work of primary school students is analyzed, the content of the concept of "independent work of primary school students" is determined. The forms and teaching methods that contribute to the formation of independent work of primary school students are determined. A methodology for the implementation of pedagogical conditions for the organization of independent work of primary school students in the lessons of the Kyrgyz language, mathematics, and homeland studies was developed and experimentally tested.

The level of use of the results of the study. The pedagogical conditions of the organization of independent work of primary school students developed in the dissertation can be used in the practice of secondary schools, the theoretical provisions considered in the work, conclusions and practical recommendations on the organization of independent work of primary school students can be used in the activities of primary school teachers, student teaching practice, professional training teachers in universities, the creation, writing of scientific and methodological works.